

Sigitas Narbutas

LIETUVIŲ KILMĖS IŠ ROMĖNU LEGENDA KULTŪRINĖS INTEGRACIJOS ŠVIESOJE

Legenda anksti patraukė tyrinėtojų dėmesį dėl tam tikro etnopolitinio angažuotumo, raiškaus kultūrinio atvirumo, kontrastuojančio su įvairiomis, galbūt netgi priešingomis jos kūrėjų aspiracijomis. Mat galima numatyti, kad kai kurios iš jų turėjo, be kitų dalykų, paliudyti ne tik apie tam tikras valdančiosios dinastijos sąsajas su garbinga visų pripažįstama ir todėl adoruojama Antika, bet ir pabrėžti tos dinastijos bei jos valdų savitumą, o tuo pačiu ir viso, kas su jais siejama, išskirtinumą, netgi hermetiškumą. Dėl daugelio kūrybinių ir kultūrinių intencijų sampynos ji seniai tapo tarsi kokia vizitine kortele, informuojančia, jog Lietuva, paskui kitas garbingas krikščioniškosios Europos „tautas“ kiūtinanti vienos XV a. baigtos įrengti Strasbūro bažnyčios freskoje, yra kilminga, kažkur turi savus namus, o čia, kitų tautų šeimoje, – maža, bet savą bendros lemties dalį.

Legenda vis dar patenka pačių įvairiausių sričių humanitarų akiratin ir dėl turinio ypatybių, ir kitokių – metatekstinių – dalykų: istorikams lieka svarbios etnopolitinės, ideologinės, netgi kultūrinės kūrėjų nuostatos¹, legendinių asmenų, kitokių istorijos realiųjų prototipai², kalbininkams – lingvistinė argumentacija³, mitologams ir religijotyri-

¹ Iš naujesniųjų šios tematikos tyrinėjimų minėtini šie straipsniai, apibendrinantys įvairiu istorikų tyrinėjimus: Stephen C. Rowell, „Amžinos pretenzijos, arba kaip turime skaityti elitinę literatūrą?“, in: *Seminarai: Straipsnių rinkinys*, redagavo A. Jokubaitis ir A. Kulakauskas, Vilnius: Atviros visuomenės kolegija; Vyturys, 1998, p. 7–30; Artūras Vasiliauskas, „Antika ir sarmatizmas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas [ir kt.], Vilnius: Aidai, 2001, p. 13–31.

² Eligijus Raila, „Lietuvos atradimas, arba Palemono prolegomenai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 1995, nr. 4, p. 298–303; Idem, „Palemono legenda: Istoriografinės teksto ištakos“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, t. 4, p. 130–134.

³ Šios krypties tyrinėjimus pastebimai suaktyvino Pietro U. Dini pastarieji darbai: „Der Paläokomparativismus und das Baltische: Bericht über die Erforschung der früheren baltischen Linguistik“, in: *Florilegium Linguisticum: Festschrift für Wolfgang P. Schmid zum 70. Geburtstag*, Frankfurt/M. [u.a.]: Peter Lang, 1999, p. 63–86; „Ketveriopos kalbos (linguagium Lithuanicum quadripartitum) samprata ir Renesanso baltų kalbotyros istoriografijos kontekstas“, in: *Metmenys*, [t.] 76, 1999, p. 138–150; „The linguistic dispute of Vilnius Humanists regarding Latin, Lithuanian and Ruthenian“, in: *Historiographia*

ninkams – legendos ryšiai su indoeuropiečių atitikmenimis⁴. Legendos siužetinė, teminė, idėjinė orientacija į Antiką laikoma savaime aiškia ir tarsi nereikalaujančia papildomo išsiskaitymo, supratimo ir paaiškinimo. Tačiau atsitraukus nuo legendos turinio, pažvelgus į ją kitų tautų kilmės mitų, sakmių ir kitokių pasakojimų šviesoje, išsiskaičius į pirmųjų legendos užrašymų tekstus, kyla keletas minčių, kurios gali būti svarbios stengiantis paaiškinti ypatybes, kuriomis skiriasi anksčiau tyvieji legendos variantai, ir apibūdinti kelius ir būdus, kuriais Lietuvoje buvo įsisavinamas Europos kultūrinis paveldas.

Pavidalai, kuriais legenda pasirodo pirmuosiuose šaltiniuose, kalba apie kelias svarbias legendos ypatybes. Atsižvelgus į raštijos tradiciją galima nurodyti, jog toji legenda yra ne tautosakinė, o *literatūrinė* ir kaip tokia gali paliudyti apie bendro visai Europai kultūros paveldo bei kultūrinio komunikavimo įgūdžius, tam tikru metu įsisavintus visuomenės. Kitas svarbus dalykas būtų ne izomorfis, o *polimorfis*, daugeliu atžvilgių *įvairialypis* jos pobūdis. Legenda visu jos gyvavimo laikotarpiu maitino įvairūs šaltiniai pradedant tautosaka, savų ir svetimų autorių kūryba ir baigiant reikšmingais kultūriniais išūkais, kuriuos vienu metu toji visuomenė suvokė, priėmė ir į kuriuos vienu metu atsiliespė. Tačiau iki tol idėja galėjo įgauti nebūtinai tokį pavidalą, koku mes ją žinome iš XVI a. rusėniškų ir lotyniškų Lietuvos autorių kūrinių. Jei ji Lietuvoje būtų užrašyta anksčiau, tai būtų neabejotinai buvusi „kodifikuota“ kitais pavidalais.

Taigi ką šioji legenda galėtų atskleisti lotyniškosios raštijos, apskritai kultūros sklaidos šviesoje? Kaip ir kodėl pasakojimas apie lietuvių kilmę iš romėnų kito nuo idėjos iki, Gintaro Beresnevičiaus žodžiais tariant, *standartinės legendinės etninės ideologemos*⁵? Ką tie legendos pavidalai kalba apie lotyniškosios kultūros, pirmiausia raštijos, įsisavinimą Lietuvoje? Ką legendos paliudijimų forma ir įvairūs jos tekstai byloja apie jos kūrimo aplinkybes ir laiką?

Ieškant atsakymo į pirmuosius du klausimus, gausius įvairialaikius legendos variantus bei dar gausesnes interpretacijas derėtų sutraukti iki tam tikros idėjos apie kurią nors autochtonų kaip tam tikros

Linguistica, [t.] 26 (1), 1999, p. 23–26; „Dar kartą apie lietuvių romėniškosios kilmės teoriją: lingvistinė valakiškojo varianto samprata“, in: *Archivum Lithuanicum*, [t.] 5, 2003, p. 195–206.

⁴ Minėtinas neseniai pasirodęs Gintaro Beresnevičiaus tyrinėjimas: *Palemono mazgas*: Palemono legendos periferinis turinys: Religinė istorinė studija, Vilnius: [Gintaras Beresnevičius], 2003.

⁵ *Palemono mazgas*, p. 6.

civilizacijos naujokų kildinimasi iš tos pačios civilizacijos garbingų protėvių. Tada tokia idėja tampa tiltu, taku ar saitu, barbarus neofitus susiejančiu ne su kuo kitu, o su Viduramžiais dominavusia lotyniška-ja kultūra kaip tuomet vieninteliu įmanomu bet kokios kultūrinės veiklos pagrindu⁶. Toji kultūra, pagrįsta lotynų kalba⁷ ir daugiausia išraiškos pavidalų pateikusi raštijoje, per ilgą laikotarpį nuėjo ilgą permainų kelią. Žinomieji jo etapai prasmę turi, daugiausia jei juos charakterizuosime, atsižvelgdami į lotynų kalbos ir ja kurtosios raštijos raidą. Tą kalbą ir ja kurtąją raštiją laikydami tam tikra energija, pasižyminčia gaivinamosiomis ir kuriamosiomis galiomis, pastebėsime, jog raštijos laikotarpiui *post Urbem conditam* būdingas tos energijos kaip vienintelės kuriamosios galios dominavimas. Laikotarpiui *post Christum natum*, ypač tai epochai, kurios pradžią ir turbūt pabaigą žymi taip pat ir lotyniškosios raštijos išigalėjimas Senajame Kontinente, būdingas tos energijos veikimas kitų kalbų apsuptyje. Sąveikaudama su barbarų kalbomis, imperinė lotyniškoji koinė pamažu nustojo gyvybingumo, tačiau pastarasis niekur neišnyko: maždaug nuo XII a. juo „stiprinosi“ ir toliau jį gausino nebe lotynų, o italų, prancūzų, anglų, vokiečių, vėliau kitų tautų autoriai. Vienu metu įvyko lemtingasis tos energijos „per(s)skirstymas“ (kalba eitų apie Renesansą). Vėliau lotynų kalba gyvavo ir iki šiol tebegyvuoja kitų kalbų dominavimo aplinkybėmis. Tos aplinkybės pagal išorinius požymius leidžia atskirai kalbėti apie Baroką, Apšvietą, Romantizmą ir pan. (Čia svarbu pabrėžti, kad lotynų kalba ir visos anksčiau sukurtos bei dabar sukuriamos kultūros formos išlieka galimybių pavidalu ir išsaugo lotynų kalbai neapibrėžiamo kūrybingumo galimybių ir iš čia plaukiančią tos kalbos reikšmę.)

Lotyniškąją kultūrą laikydami tam tikru kompleksu, sudėtu iš kalbos bei kalbėjimo įgūdžių (šnekos), literatūrinės tradicijos bei liaudies kūrybos ir pan., turime nurodyti dar vieną svarbią ypatybę. Kultūrinis kompleksas paprastai reiškiasi ne kaip įvairialaikė įvairiaklodė kelių struktūrų visuma, o kaip tos visumos dalis – palyginti homogeniška atvira tam tikrų aktualijų struktūra. Tad lietuviai, kaip, beje, bet kurie kiti barbarai (vėliau – neofitai), pirmųjų kontaktų su tuo kompleksu metais turėjo išsyk susidurti su abiem lotynų kalbos pagrindu kurtosios kultūros apraiškomis: aktualiąja, t.y. kuriuo nors metu varto-

⁶ Vien dėl šios priežasties legendos užrašymo rusėniškuose tekstuose turbūt negalime laikyti ankstyviausia *ideologemos* išraiška.

⁷ Apie lotynų kalbą kaip lotyniškai civilizacijai esmę teikiančią veiksnį žr. Joseph Farrell, *Latin Language and Latin Culture from ancient to modern times*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 7–8 ir toliau.

jamą kalbos, raštijos, literatūros ir pan. dalimi, ir įmanomą, t.y. ta dalimi, kuria jis likdavo aktyvios vartosenos paribyje ir tik minėtų galimybių pavidalais netiesiogiai veikdavo naujos kultūros sklaidą ir raidą. Atsižvelgus į katalikiškųjų lotyniškųjų Viduramžių kultūros raidą, atsispindėjusią taip pat ir kaimyninių tautų analogiškose legendose, galima spėti, jog idėja apie lietuvių kilmę iš senameldžių romėnų ne-realizuotos galybės pavidalu dėl turinio ypatybių iš pradžių glūdėjo ne aktualiojoje, bet pasyvioje įmanomoje to kultūros komplekso dalyje. Kitaip tariant neofitams reikėjo pasiekti tam tikro kultūrinio įgudimo, jie privalėjo įsisavinti būtinąją aktualiosios kultūros dalį, kad legendos idėjai reikalingi pavidalai būtų pastebėti, pripažinti ir suaktualinti, įsisavinimo procedūros buvo atliktos palyginti greitai: per maždaug šimtą penkiasdešimt metų skaičiuojant nuo Mindaugo krikšto ir jo karūnavimo, t.y. nuo 1251–1253 m. Literatūros istorikų ir apskritai kultūros tyrinėtojų pastebimos pasikeitusios kiekybinės charakteristikos leidžia manyti⁸, jog veikiausiai nuo XV a. pradžios Lietuvoje prasideda antrasis lotyniškosios Viduramžių kultūros įsisavinimo etapas. Jo metu aktyviojon vartosenon turėjo pereiti iki tol Lietuvoje neeksploatuotos idėjos, motyvai, įvairūs raiškos pavidalai, praturtinami, veikdami ir keisdami aktualiosios dalies repertuarą⁹. Turint prieš

⁸ Iš naujausių vertinimų galėtume nurodyti šį: „Išaugęs dokumentų srautas liudija apie organizuotos veiklos pobūdį didžiojo kunigaikščio [Vytauto – S. N.] raštinėje, o raštų turinys kalba ne tik apie įsisavintus tokios veiklos: diplomatinio susirašinėjimo ir pan., įgūdžius, bet ir apie deramą valdovo aplinkos raštingumo lygį. Tokį vertinimą paremia specialūs istorikų tyrinėjimai“, cituota iš: Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 54.

⁹ Pasirėmęs daugiausia lenkų tyrinėjimais, bet plačiau neargumentuodamas, Konstantinas Avižonis dar 1933 m. nurodė keletą svarbių šio proceso aplinkybių. Jo nuomone, legendos kūrėjai buvo „Lietuvos šviesuoliai, kurie jau XIV a. pabaigoj ėmė lankytis po užsienius, ne vien kaip did. kunigaikščio pasiuntiniai, bet ir privačiai, kai kada net studijų tikslu“. Ir toliau: „Arčiau susipažinę su lotynų kalba ir susidomėję jos panašumu į lietuvių kalbą, lietuvių šviesuoliai humanizmo įtakoje pradėjo tyrinėti senovės romėnų istoriją ir raštus. Čia jie taip pat rado panašumų tarp senovės romėnų ir pagonių lietuvių tikybu. Belyginant abiejų tautų kalbas, tikybas ir papročius, kilo mintis, ar tik lietuvių proseniai nebus turėję kokių artimesnių ryšių su Italija. Taip pamažu kilo ir susidarė ypatinga, mums šiandien gana keistai atrodanti teorija, pagal kurią lietuviai būsią ainiai romėnų, žiloje senovėje į Lietuvą atkeliavusių, o lietuvių kalba – tai tik per amžius apkitusi lotynų kalbos tarmė“, cit. iš: Konstantinas Avižonis, *Lietuvių kilimo iš romėnų teorija XV ir XVI a.*, (Atmušta iš III „Praeities“ tomo), Kaunas, 1939, p. 2. – Ilgesnė citatą pateikėme, norėdami fiksuoti apytikrą laiką, kai buvo paskelbti kai kurie svarbūs teiginiai, įvairių tyrinėtojų darbuose gyvuojantys iki pat šių dienų.

akis lotyniškosios raštijos Lietuvoje raidą galime tvirtinti, jog šis etapas truko maždaug tokį patį laiką ir baigėsi apie XVI a. vidurį. Mat būtent iš to laikotarpio turime autentiškų lotyniškų tekstų, bylojančių apie viso lotyniškosios kultūros komplekso įsisavinimą Lietuvoje. Pasiekti to įsisavinimo kelią kaip tik patogiausia susiradus kokį nors Ariadnės siūlą. Manome, kad juo neblogai pasitarnautų lietuvių kilmės iš romėnų legenda.

Legendos idėjos genezė iki šiol lieka studijų ir diskusijų objektas, kadangi pirmasis autochtonų paliudijimas apie ją pasirodo kiek vėliau už pirmuosius kitų lotyniškosios oikumenės gyventojų užrašymus (pirmiausia minėtini Jano Dlugošo ir Motiejaus iš Miechovo raštai). Tai labai reikšminga aplinkybė: jai būdingi kai kurie lotyniškosios kultūros recepcijos bruožai, kuriuos mes nesunkiai surandame ir kitų etnopolitinių darinių istorijoje. Bendra jiems tai, kad iš pradžių lotyniškosios kultūros dalyvis fiksuoja kokį nors kaimynų kultūrinį iššūkį, kokį nors išorės neofitų bandymą įsisavinti aktualiąją lotyniškosios kultūros dalį (pavyzdžiui, taip galėtume interpretuoti Tacito pasakojimą apie germanus). Tasai fiksavimas būna idėjiškai ir stilistiškai konotuotas, jam būdinga ryškesnė, apčiuopiamesnė autoriaus raiška, pasakotojas jame atviriau, smarkiau reiškia autoriaus poziciją.

Kitas etapas susijęs su medžiagos priėmimu, įrašymu bendron kultūrinėn Europos mozaikon. Iš būdingųjų jo tekstų poetikos bruožų galima paminėti tokį. Pasakotojas ir autorius juose tarsi atsiskiria, nes pastarasis dažniausiai pasislepia už „objektyvaus“ pasakotojo pečių. Trečiasis etapas susijęs jau su autochtonų (neofitų, buvusių barbarų) kūrybinėmis pastangomis liudyti apie save įsisavintomis kultūrinės raiškos formomis. Autoriaus ir pasakotojo santykis šio laikotarpio tekstuose išlieka maždaug toks pat išskyrus vieną aplinkybę: autoriui pasakojami dalykai būna savi, todėl būtent jis vėliau imasi medžiagos perkūrimo, taiko jam vienam geriau žinomus siužetus besikeičiančio gyvenimo lytims verbalizuoti.

Pirmajam etapui atstovautų Janas Dlugošas ir Pilypas Kalimachas, antrajam – jaunesnės kartos Krokuvos humanistai (Motiejus iš Miechovo, Liudvikas Jodokas Decijus, Martynas Bielskis, Martynas Kromeris ir vėlesnieji autoriai) ir jais sekę užsieniečiai (pvz., Zacharijas Ferreris, galbūt Joachimas Vadianas); trečiajam – Lietuvos metraščių Viduriniojo ir Plačiojo sąvadų kūrėjai, jaunesnės kartos lietuvių humanistai ir Lietuvoje kūrę lenkų intelektualai (Venclovas Mikalonis¹⁰, Venclovas Agripa, Augustinas Rotundas, Motiejus Strijkovskis, Jonas Radvanas).

Mintis apie lietuvių kilnę iš romėnų galėjo kilti tam tikru metu ir tam tikromis aplinkybėmis. Legendos kaip saito su pagonimis siužetas iš galimybių srities į aktyviają vartoseną galėjo pereiti tuomet, kai Lietuvoje buvo gauta signalų apie pagoniškosios kultūros, Europos senameldiškosios praeities „reabilitacija“. Tokių signalų esama jau Vytauto raštuose. Vienas iš jų nusipelno mūsų dėmesio. Ruošiantis Vytauto karūnacijai 1429 m. pabaigoje italas Pranciškus Akvaviva didžiajam kunigaikščiui parašė ilgą laišką¹¹, ragindamas susitaikyti su Jogaila ir nesikarūnuoti. Italų humanistas pateikė argumentus, kurie turėjo keistai skambėti Viduramžių „tradicinio“ mentaliteto valdovui bei jo aplinkai. Laiško pradžioje palyginęs Vytautą su garsiausiuoju Antikos karvedžiu Aleksandru Makedoniečiu ir pabrėžęs valdovo galimą vaidmenį atremiant turkų puolimus ir galbūt netgi organizuojant naują kryžiaus žygį Jeruzalėn, Akvaviva toliau pasitelkė pavyzdžių iš senameldžių lidų, persų, graikų ir romėnų valdovų gyvenimo, turėjusių Vytautui parodyti, koks pavojingas aukštumų siekiančio asmens kelias, kaip dažnai likimas iš aukštybių žemės nusviedžia prasisiekėlius ir pan. Pasaulietinis laiško turinys, o, svarbiausia, humanistiniai argumentai Lietuvoje turėjo suskambėti keistai, nes rodė, jog sveturį pirmą planą iškilio etiniai, kultūriniai, socialiniai, politiniai ir kai kurie kiti asmenybės raiškos aspektai, o religinės, teologinės žmogaus veiklos motyvacijos ėmė darytis nebeaktualios. Šis laiškas akivaizdžiai paliudijo apie lotyniškosios kultūros virsmą, prasidėjusį Italijoje XIII a., apie humanistines mentaliteto permainas, kurios tuo metu buvo palietusios netgi kai kuriuos Lietuvos kaimynus, ir naujo turinio ideologijos sklaidą. Tai buvo tikras kultūrinis iššūkis, į kurį vėliau ar anksčiau reikėjo atsakyti.

Kitokio pobūdžio kultūrinis iššūkis nuskambėjo kiek anksčiau, prieš Konstancos Susirinkimą ir jo metu (1414–1418). Nugalėjus kryžiuočius Žalgirio mūšyje veikiausiai prisijėjo susigrumti su jais ideologijų lauke. Patys kryžiuočiai bei jų talkininkai čia aktyviai veikė. Dar apie 1412 m. dominikonas Johanas Falckenbergas, buvęs Krokuvos vienuolyno abatas, Ordino žemėse parašė „Satyrą prieš lenkų ir jų karaliaus

¹⁰ Priėmę Marcelino Ročkos argumentaciją, šitaip vadiname Mykolą Lietuvį, žr.: Marcelinas Ročka, *Mykolas Lietuvos*, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 37–40.

¹¹ Laiško tekstas publikuotas: *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae, 1376–1430*, collectus opera Antonii Prochaska, (*Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*; t. 6), Cracoviae: sumptibus Academiae Literarum Crac, typis Vlad. L. Anczyc et Comp., 1882, p. 879–885.

Jogailos erezijas bei kitus nusikaltimus“¹². Nors veikalo turinys pasižymėjo tokiu aštrumu, kad Ordino vadovybė ne tik nepanoro jo panaudoti oficialioje kovoje prieš Jogailą ir Vytautą, bet dargi pareiškė pageidavimą, kad veikalo autorius paliktų kryžiuočių valdas, tačiau vis viena nesukliudė Falckenbergui išvykti iš Ordino ir nesiėmė oficialių žygių sutrukdyti šio veikalo platinimą. Tad kai Falckenergas buvo iškviestas talkinti Susirinkimui, kartu su juo Konstanca pasiekė ir „Satyra“, kuri veikia nuorašais paplito tiek pačioje Konstancoje, tiek ir aplinkiniuose kraštuose (lenkai su jos turiniu pirmąsyk susipažino Paryžiuje).

Šis veikalas Žalgirio nugalėtojams turėjo nuskambėti ypač užgauliai. Mat jame Falckenbergas, pasitelkęs teologinius ir juridinius argumentus, smogė ne silpniausias oponentų vieton (pavyzdžiui, neseniai pakrikštytai Lietuvai ir Vytautui), o užsimojo prieš teoriniu požiūriu stipriausią koalicijos narį: suniekino krikščioniškosios Lenkijos valdovo bei valstybės orumą. Jogailai čia prikišamos neteisėtos vedybos su visomis iš to plaukiančiomis pasekmėmis (esą prieš santuoką su Jogaila Jadvyga jau buvo susituokusi su Vilhelmu Austru), karalius kaltinamas stabmeldyste (Jogaila ir pats sau, ir lenkams esą tarsis koks stabas) ir krikščių žemių: Ordino valdų bei Saksonijos, niokojimu, bažnyčių griovimu, krikščionių kankinimu, žudymu ir t.t. Valstybės piliečiams irgi priekaištaujama dėl stabmeldystės (kaip stabą garbiną pagonį Jogailą); jie kaltinami vykda savo valdovo – įsikūnijusio šėtono – užgaidas bei nusikaltimus. Šėtoniškas karaliaus ir jo valstybės vaizdas piešiamas pasitelkus žinomus Biblijos šio turinio pasakojimus, argumentuojama pasinaudojant Bažnyčios tėvų raštais, tik štai, lietuviškos dinastijos kilmė, Lietuvos ar Lenkijos istorija šiame veikale neliečiama, nors kaip tik ji būtų davusi neatremiamų argumentų tokiam vaizdui pagrįsti. Matyt, Bažnyčios Susirinkimas nebuvo ta vieta, kurioje būtų saugu operuoti ne Bažnyčios istorijos ir ne Bažnyčios autorių veikalais, o kitais – pasaulietiniais – argumentais. Jei Falckenbergas būtų pasitelkęs ir juos, greičiausiai lenkų teologai būtų galėję jį patį apkaltinti erezija. Konstancoje toks lenkų pareiškimas būtų suskambėjęs labai įtikinamai, kadangi tuo pat metu vyko Jano Huso ir Jeronimo Pragiškio tardymas, veikia abu Bažnyčios reformuotojus atvedęs į laužą.

¹² Veikalas publikuotas knygoje: Hartmut Boockmann, *Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die Polnische Politik: Untersuchungen zur politischen Theorie des späten Mittelalters. Mit einem Anhang: Die Satira des Johannes Falkenberg*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1975, p. 312–353.

Kryžiuočiams nelaukiant buvo atsakyta Krokuvos juristo Pauliaus Vlodkovo (apie 1370–apie 1435) parengta kalba. Susirinkimui siųstuose karaliaus laiškuose irgi operuojama teologiniais argumentais, karalius pabrėžia siekias ginti katalikiškas žemes nuo musulmonų grėsmės, pasakoja apie savo iniciatyvas bei konkrečius žygius. Pasaulietiniai dalykai čia irgi nepainiojami, todėl nenuostabu, kad lietuvių kilmės iš romėnų nerandame nei čia, nei kituose dokumentuose¹³. Pavyzdžiui, Krokuvos universiteto 1416 m. rugpjūčio 12 d. laiške Susirinkimui Jogaila vaizduojamas vien kaip katalikų Bažnyčios ramstis, Susirinkimo nutarimų adoruotojas ir tikėjimo platintojas. Kryžiuočių oponentams kalbėti apie kilmę iš pagonių būtų buvę lygiai rizikinga. Mat kryžiuočiai ir taip kiekviena proga prikišdavo, jog lietuviai ir žemaičiai nėra tikri krikščionys, jog Lietuvoje apstu pagonybės, kurią galima ir privalu išnaikinti tiktai kardu ir ugnimi.

Trečiuoju kultūrinio iššūkiu galėjo tapti kai kurie italo humanisto Enėjo Sivijo Pikolominio (1405–1464, nuo 1458 popiežius Pijus II) veikalai, pirmiausia traktatai apie Europą ir Čekiją, rašyti apie XV a. vidurį. Juose esama nemažai unikalių žinių apie Vytauto valdomą Lietuvą (pvz., aprašytos kai kurios žemaičių krikšto peripetijos), taip pat pateikiamos kaimynų turimos kilmės legendos. Kai kurioms iš jų italų humanistas nepagaili kritiško žodžio, netgi pašaipos. Pavyzdžiui, štai kaip jo „Čekų istorijoje“ pasakotojas atsiliepia apie Europos tautų kilmę¹⁴:

¹³ Būta nuomonių, jog apie lietuvių kilmę iš senameldžių romėnų ideologiniais sumetimais pradėję rašyti kryžiuočiai. Į tai savu metu vėl atkreipė dėmesį lenkų tyrinėtoja Marija Zachara-Wawrzyńczyk straipsnyje: „Geneza legendy o rzymskim pochodzeniu litwinów“, in: *Zeszyty Historyczne*, Uniwersytet Warszawski, [t.] 3, 1963, p. 18–20 ir toliau. Vis dėlto dėl aukščiau nurodytų priežasčių legendos užrašymas mažiausiai iki XV a. vidurio atrodo sunkiai įmanomas.

¹⁴ Cituojama iš: *Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis, qui post adeptum Pontificatum Pius eius nominis Secundus appellatus est, Opera quae extant omnia, nunc demum post corruptissimas editiones summa diligentia castigata et in unum corpus redacta, quorum elenchum uersa pagelia indicabit. His quoque accessit Gnomologia ex omnibus Syluij operibus collecta, et Index rerum ac uerborum omnium copiosissimus*, [concinatore Marco Hopero], Basileae: per Henrichum Petri, mense Augusto 1551, p. 84. – Naudotasi Hercogo Augusto bibliotekos egzemplioriumi. – Čekų istorijos apybraiža, dažniau vadintą „Historia Bohemica“, Pikolominis parašė apie 1458 m., žr.: Adrianus van Heck, „Prolegomena“, in: *Enee Silvii Piccolominei postea Pii PP II De Europa*, edidit commentarioque instruxit Adrianus van Heck, Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2001, p. 4–5. – 1475 m. ji buvo išspausdinta Romoje, apie 1489 m. – Bazelyje, žr.: *Incunabula in American Libraries: A third census of fifteenth-century books recorded in North American collections*, compiled and edited by Frederick R. Goff, New York: The Bibliographical Society of America,

Bohemi sicut caeteri mortalium, origine[m] qua[m] uetustissima[m] ostendere cupientes, Sclauorum se prolem asserunt. Sclauos autem inter eos fuisse, qui post uniuersale diluuium condendae famosissimae turris Babel autores habentur: atq[ue] ibi dum linguae co[n]fusae sunt, Sclauonos, id est uerbosos appellatos, proprium idioma sumpsisse. Relicto deinde campo Sennaar, ex Asia in Europam profectos, eos agros occupasse, quos nunc Bulgari, Seruij, Croaci et Bosnenses incolunt. Nondum ego quempiam legi autorem, cui fides adhibenda sit, qui tam alte suae gentis initium reddiderit: Hebraeos excipio, omniu[m] mortalium primos. Multi ex Germanis satis se nobiles arbitrantur ex Romanis ortos, Romani ex Teucris, originem ducere gloriosissimum putant. Franci qui et Germani fuerunt, Troianum se sanguinem esse dixerunt. Eadem Britannis gloria satis est, qui Brutum quenda[m], exilio profectum, generi suo principium dedisse affirma[n]t. At Bohemi longe altius orsi, ab ipsa confusionis turre se missos iactitant.

(Kaip kiti mirtingieji, trokštantys parodyti, kad jų kilmė esanti pati seniausia, čekai pasakoja, jog jie yra slavų ainiai. O slavai buvę tarp tų, kuriuos [žmonės] laiko po visuotinio tvano buvus garsingiausio Babelės bokšto statybos dalyviais, o kai ten buvo sumaišytos kalbos, slavai, tai yra vadinamieji plepiai, paėmę savo kalbą. Tada palikę Senaro slėnį, atkeliavę iš Azijos į Europą [ir] užėmę tuos laukus, kuriuose šiandien gyvena bulgarai, serbai, kroatai ir bosniai. Aš dar niekad neskaičiau tokio patikimo autoriaus, kuris būtų iš taip seniai vedęs savo genties pradžių. Išimtį darau hebrajams, seniausiems iš visų mirtingųjų. Daugelis germanų laiko save pakankamai kilmingais, kildindami save iš romėnų; romėnai kuo garbingiausiu [dalyku] laiko savo kildinimą iš teukrų. Frankai, priklausę germanams, sakėsi esą trojėnų kraujo. Tos pačios garbės užtekę ir britams, kurie tvirtinę, jog jų giminei pradžių davęs toks Brutus, atvykęs į tremtį. O čekai, atsiradę dar seniau, didžiuojasi, jog kilę nuo pat bokšto [ir kalbų] sumaišymo.)

Apskritai reikia pasakyti, jog pirmiausia italų, tų senovės Romos kultūrinio paveldo „tikrųjų dalininkų“, raštuose XV a. viduryje ir vėliau jautriai, todėl kritiškai buvo įvertinamos visos jauniausiųjų Euro-

1964, p. 493. – Didelis skyrius apie Vytauto laikų Lietuvą įdėtas kitame jo veikalame apie Europą, baigtame 1458 m., o išspausdintame 1491 m. („Prolegomena“, p. 3; lietuvių kilmės dalykai čia neliečiami), žr.: *Incunabula in American Libraries*, p. 493. Taip pat žinomas Pikolominio traktatas apie Prūsiją, išspausdintas kelių panašaus turinio apybraižų rinkinyje (*De situ et origine Pruthenorum. De Livonia. De bello Turcorum et Hungarorum. De officio et origine heraldorum*) apie 1471–1475 m., žr. *Incunabula in American Libraries*, p. 494.

pos šeimynos narių genealoginio pabudžio pretenzijos į savo garbingą praeitį. Vėlyvojoje Antikoje ir kiek vėliau susiklosčiusi kultūrinė konjunktūra gentis ir valstybinius darinius, krikštą priėmusius VIII–X a., savaime kreipė jau nebe link senameldiškosios Antikos, bet link monoteistinės Mažosios Azijos ir Šventraščio herojų. Artimiausi lietuvių kaimynai Vakaruose: čekai ir lenkai, tuo metu savo ištakas regėjo Mažojoje Azijoje, o genealoginius pasakojimus nuo kurio nors legendinio Nojaus sūnaus iki istorinių laikų pildė tautosakinės kilmės medžiaga. Juose Čekas, Lechas, taip pat kiti vietiniai kultūriniai herojai buvo susieti jau nebe su Troja, Sparta, Atėnais, Roma ar dar kokių antikinės kultūros židinių, o su Babilonu (Babelės bokštu), Jeruzale ar kitais Šventraštyje minimais Mažosios Azijos miestais. Tai – pirmiausia į akis krintantis „vidurinėsios kartos“ literatūrinių legendų bruožas, nuosekliai kritikuotas XV a. italų humanistų.

Tuo pačiu lietuviai, prūsai, Livonijos gyventojai jų veikaluose pristatomi dar be sąsajų su antikine ar bibline senove. Pavyzdžiui, minėtasis Pikolominis nepateikia jokios legendos, panašios į germanų, frankų, čekų, lenkų ar valakų. Lietuviai būsimajam popiežiui – neofitai, valdomi rūstaus valdovo (Vytauto), nesiskaitančio ne tik su valdiniais, bet netgi Bažnyčia ar Dievu¹⁵. Bet kad ir koks negailestingas jo pasakotojas yra lietuviams, kaip, beje, lenkams, čekams ir kai kuriems kitiems Rytų Europos gyventojams, vieno svarbaus dalyko neįvertinti negalima. Pikolominis savo veikaluose visų jų vardus įrašo į tam tikrą humanistų gaivinamą romėnų ir įvairių barbarų senovę imituojanti, bet iš esmės naujo turinio, naujų vertybinių orientacijų lotyniškosios rašytijos panteoną. Tai sudaro didįjį jo nuopelną. Su juo, o veikiai ir su juo pasirėmusiais kitais Europos humanistais¹⁶ reikėjo ginčytis, jo tekstus

¹⁵ *Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis, qui post adeptum Pontificatum Pius eius nominis Secundus appellatus est, Opera quae extant omnia*, p. 417–419 ir toliau.

¹⁶ Pikolominiu sekdamas, Lietuvą ir Vytautą panašiai apibūdino kitas italas Jokūbas Pilypas Bergamietis veikale *Supplementum supplementi chronicarum ab ipso mundi exordio us[que] ad redemptionis nostrae annum. M.CCCC.X. editum, et novissime recognitu[m], et castigatum*, a venerando patre Jacobo Philippo Bergomate ordinis Heremitaru[m]. Ad ditis per eu[n]dem auctore[m] q[uam] pluribus utilissimis et necessarijs additionibus, nec non eleganti tabula nouiter excogitat quae omnia mirifice demonstrat, Venetijs impressu[m]: Opera et i[m]pensa Georgii de Rusconibus, anno a natiuitate [Christi]i M.D.XIII. die XX. Augusti [=20 VIII 1513], [11], 335 ff. – Naudotasi Hercogo Augusto bibliotekos egzemplioriumi. – Apie Lietuvą ir Vytautą pasakojama lap. 281 verso, 283 recto, 284 verso ir toliau. Svarbia aplinkybe laikytina ir tai, jog ši knyga galėjo būti Platesniojo metraščių sąvado, taip pat Bichoveco kronikos kūrimą iniciavusio Lietuvos kanclerio

reikėjo tikslinti ir pildyti, bet šituo užsiėmusiems autoriams, jų tekstams tai jau teikė tam tikros – ir nemažos – reikšmės bei svarumo, kurio patys vieni jie nieku būdu turbūt nebūtų pasiekę. Užtat neatsitiktinai XVI a. pradžios Krokuvos humanistų (Motiejaus iš Mechovo, Decijaus) tekstuose apie tuos pačius dalykus mes surasime tik dvi tris pavardes ankstenujų autoritetų, su kuriais bus ginčijamasi. Ir Pikolominis juose užima svarbiausią vietą.

Jogailos sūnams ėmus aktyviai veikti Rytų Europos arenose tokių iššūkių kuo toliau tuo labiau gausėjo. Atkreiptinas dėmesys, jog senameldžiai vyresnės kartos Vytauto amžininkai ir neofitai jų ainiai gyveno tam tikroje tautosakos terpėje: sakmės ir padavimai apie paskirų vietų, giminių ar netgi didesnių etnosocialinių darinių kilmę tuo metu turėjo būti plačiai paplitę ir žinomi¹⁷. Todėl kol kas galima spėti, jog kažkuriuo metu maždaug nuo XV a. vidurio iki pabaigos veikiausiai Lietuvos didžiojo kunigaikščio aplinkoje galėjo nuskambėti idėja apie valdančiosios dinastijos romėnišką kilmę¹⁸. Ji buvo pastebėta Kazimiero IV Jogailaičio vaikus auklėjusių humanistų: Krokuvos kanau-ninko Jano Długošo (1415–1480), karaliaus sekretoriaus Pilypo Kalimacho (tikr. Filippo Buonaccorsi, 1437–1496), ir užfiksuota įvairiuose jų raštuose. Esama nuomonių, jog jiedu galėję prisidėti prie tos legen-

Alberto Goštauto bibliotekoje, žr.: Kęstutis Gudmantas, „Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai“, in: *Knygotyra*, 2003, nr. 41, p. 13.

Pikolominio informacija apie Lietuvą ir Vytautą antroje XV a. pusėje sklido visoje Šventojoje Romos Imperijoje, jo vaizduotoje itin palankiai. Pavyzdžiui, tie patys dalykai pasakojami keliomis laidomis didžiuliais tiems laikams tiražais ėjusioje Hartmanno Schedelio (1449–1514) „Pasaulio kronikoje“ (1–mas leid. 1493): *Liber cronicarum cum figuris et ymaginibus ab inicio mu[n]di vsq[ue] nu[n]c temporis*, [Collectus breui tempore auxilio doctoris Hartmanni Schedel], Impressum ac finitu[m] in vigilia purificatio[n]is Marie in imp[er]iali urbe Augusta a Iohanne Schensperger, anno ab incarnatio[n]e domini M.cccc.xcvij [= Strasburg: Johann Schensberger, 1497], CCCXXXVIII, [1], 18 [! 25], [1] ff. – Naudotasi K. Varnelio kolekcijos egzemplioriumi. – Apie Lietuvą rašoma lap. CCCXIII recto-verso.

¹⁷ Itin artimu tautosakinės kilmės siužetams galima laikyti Lietuvos vardo kildinimą iš dviejų žodžių, reiškiančių tam tikrus apeiginius pučiamuosius instrumentus („litus“ ir „tuba“). Apie vietinę jų kilmę netiesiogiai liudytų toji svarbi aplinkybė, kad literatūriniais šaltiniais lenkęsi humanistai juos kritikavo ir siūlė atmesti kaip pramanus ir pasakas, plg. Motiejaus iš Mechovo vertinimą, pareikštą „Traktate apie dvi Sarmatijas“: Mathias de Mechovia, *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiatica et Europiana et de contentis in eis*, Excusa Auguste Vindellicorum, 1518, lap. e^v recto. – Naudotasi Hercogo Augusto bibliotekos egzemplioriumi.

¹⁸ S. C. Rowellas argumentuodamas nurodo tikslesnę datą: 1450–1480 metus, žr. „Amžinos pretenzijos“, p. 24.

dos kūrimo. Tokie spėjimai iš dalies teisingi, tik privalu pabrėžti, jog ne Dluogošas¹⁹ ir ne Kalimachas laikytinas tos legendos autoriais. Taip galvoti verčia ne tiktai idėjinės bei politinės abiejų autorių nuostatos, bet ir kalbinės, stilistinės bei semantinės tekstų, mininčių legendą, ypatybės. Pavyzdžiui, pagrindinio teksto, kuriuo Dluogošas perteikia šią legendą, pradžia atrodo taip²⁰:

Quamuis autent parum constet, cum id nemo Scriptorum reliquerit, qualiter, quomodo, et quando gens Lithuanica et Samogithica in has, quas modo incolit, Septemtrionales regiones venerit, aut a qua stirpe gentem et genus ducat; verisimilis tamen praesumptio, et idiomatis ac linguae earum sonus et proportio, ex variis circumstantiis et rerum qualificationibus sumpta, ostendit, Lithuanos et Samogithas Latini generis esse, eisi non a Romanis, saltem ab aliqua gente Latini nominis descendisse, et sub tempore bellorum ciuiliium, quae primum inter Marium et Syllam [!], deinde inter Iulium Caesarem et magnum Pompeium, eorumque successores efferbuerant, sedibus veteribus, et solo patrio, credentes omnem Italiae oram clade ciuili perituram, derelictis, in regiones vastas et solitudines, solis feris peruias, quae assiduis fere uruntur frigoribus, quaeque a

¹⁹ Neargumentuodamas tokią nuomonę pateikia K. Avižonis, žr. „Lietuvių kilimo iš romėnų teorija“, p. 3. Įdomu, kad toliau lietuvių istorikas taip komentuoja Dluogošo tekstą, tarsi patsai Krokuvos kanauninkas būtų tą legendą kūręs, žr. ten pat, p. 4–5.

²⁰ *Ioannis Długossi seu Longini canonici quondam Cracoviensis Historiae Polonicae...*, t. 1, Lipsiae: Sumptibus Ioannis Ludovici Gleditschii et Mauritii Georgii Weidmanni, 1711, skilt. 113 [lap. H recto; liber decimus]. – Naudotasi Hercogo Augusto bibliotekos egzemplioriumi. – Ištyrę Dluogošo originalaus rankraščio, kuriame perteiktas taip pat šis tekstas, vandenženklis, mokslininkai nustatė, jog jie datuotini 1459–1464 m. (Apie tai plačiau žr. minėtame S. C. Rowello straipsnyje, p. 17 ir toliau.) Vadinas, informacija apie lietuvių kilmę iš romėnų Dluogošas užrašė kažkuriuo metu tarp 1460 ir 1480 m. Nepaneigta, bet ir kitais duomenimis iki šiol nepatvirtinta hipotezė apie Dluogošo šaltinį savų metu iškėlė Jerzys Ochmanskis. Po šio istoriko mirties publikuotame viename straipsnyje randame nuorodą į Krokuvos universitete 1465–1471 m. studijavusį lietuvi Stanislova, kilusį iš Nemenčinės, vėliau, 1476–1486 m. buvusį Vilniaus kapitulos dekanu. 1470 m. jis bylinėjosi dėl vieno kodekso, kuriame taip pat buvo Vincento Kadlubeko kronika. Joje Viduramžių kronikininkas kalbėjo apie lenkų kilmę iš romėnų, todėl Ochmanskis iškėlė klausimą, ar tik, inspiruotas šio veikalo, Stanislovas negalėjęs sugalvoti panašių dalykų apie lietuvius ir tos idėjos perduoti Dluogošui. Apie tai, taip pat apie kitus lietuvius, turėjusius knygų rinkinius ir galėjusius prie tokios legendos kūrimo prisidėti daugiau žr.: Jerzy Ochmański, „Najdawniejsze księgozbiory na Litwie od końca XIV do połowy XVI wieku“, in: *Europa Orientalis: Polska i jej wschodni sąsiedzi od Średniowiecza po Współczesność: Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, redakcja naukowa: Zbigniew Karpus [i in.], Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1996, p. 76 ir toliau.

scriptoribus titulantur indagines, ad plagam septemtrionalem cum coniugibus, pecore, et familiis venisse, et regioni ex patrio et vetusto nomine Lithalia, genti vero Lithali, quae hodie Lithuania ex Ruthenorum et Polonorum immutatione appellatur, unam tantummodo literam L, quam etiam nunc Italici homines suae adiiciunt vulgari locutioni, praeponendo, indidisse.

(Ir nors mažai žinoma, kadangi nė vienas iš rašytojų nepaliko [žinios] apie tai, kaip, kokiū būdu ir kada lietuvių ir žemaičių gentis atsikraustė į šitas Šiaurės sritis, kuriose dabar gyvena, arba [apie tai], iš kokio kamieno jos veda [savo] giminę ir kilmę, tačiau atrodo panašu į tiesą ir jų šnekos bei kalbos skambėjimas ir sandara, išvesta iš įvairių aplinkybių bei kokybinių [charakteristikų], [tai rodo] – jog lietuviai ir žemaičiai yra lotynų giminės, nors kilo ne iš romėnų, o iš kitos lotynų vardo genties; pilietinių karų, kurie iš pradžių išplieskė tarp Marijaus ir Sulos, vėliau – tarp Julijaus Cezario ir didžiojo Pompėjaus bei jų papėdininkų, metais jie, galvodami, jog nuo pilietinės pragaišties veikia pražūsianti visa Italija, paliko senąsias sodybas bei tėviškės žemę, su žmonomis, gyvuliais ir šeimynomis atkeliavo prie Šiaurės poliaus į plačias sritis bei dykras, gyvenamas vienu žvėrių, kurias kone degina nuolatiniai speigai [ir] kurias rašytojai vadina indaginėmis, ir [užimtajai] sričiai [pasinaudoję] tėvyniniu senoviniu pavadinimu Lithalia davė vardą [Lithalia], o genčiai – Lithali; šiandien ji vadinama Lithuania [dėl to], kad rusenai ir lenkai [tą vardą] pakeitė, tiktai [išlaikydami] tą vieną raidę L, kurią italai deda prieš savo žodžius.)

Krinta į akis sudėtinga sakinio, kuriuo legendos idėja perteikiama, sandara. Tai – nuolaidos periodas su keliomis vientisinio sakinio konstrukcijomis *accusativus cum infinitivo*, kurios savu režiu aiškinamos keliais šalutiniais sakiniais. Nuolaidos periodas – pirmiausia netiesioginės kalbos, t.y. dialogo ar net ginčo su esamu ar išivaizduojamu pokalbininku, o ne izomorfinio, t. y. vietos laiko bei veikėjų atžvilgiu „lygaus“ pasakojimo ypatybė. Iš teksto matyti, jog pasakotojas ir už jo nugaros jaučiamas autorius ne tik perduoda įdomią informaciją, bet taip pat yra neabejingas nei tiems, kas tą informaciją jam suteikė, nei tiems, kam jisai pats tą informaciją perduoda.

Kalimacho pasakojimas²¹ šiuo atžvilgiu yra dar iškalbingesnis. „Kardinolo Zbignevo gyvenime“ jis ne tik grindžiamas romėnų istoriografų pasakojimo stiliui būdingu polinkiu į objektyvuotą kalbą pasitelkus įvairius kalbėjimo, žodinės tradicijos reikšmių *verba regentia* bei

gausias vientisinio sakinio sintaksines konstrukcijas. Apeliuodamas į stebėtojo klasikinį išsilavinimą, „Gyvenimo“ pasakotojas diskutuoja su nenurodomais tos tradicijos perteikėjais ir, pasitelkęs savą humanisto erudiciją, sukuria kitokią nei Dlugošo lietuvių kilmės iš galų legenda²². Vis dėlto atmetus faktinę abiejų autorių pateiktųjų legendų dalį plika akimi matyti tokia pati literatūrinės legendos struktūra, paremta pasakojimu apie kultūrinio herojaus kelionę iš tėvynės į naują kraštą ir to krašto tapimu vienos su Europa praeities junginiu. Svarbu nurodyti ir kitą svarbią abiejų „lituanistinės tematikos“ tekstų ypatybę: būtent jiedu suteikė mūsų legendai išsamaus pasakojimo su įvairiais veikėjais ir vienu idėjinu, politiniu bei kultūriniu tikslu pavidalą. Taigi davė keletą modelių, kuriuos buvo galima panaudoti literatūrinei imitacijai ar kitokiai kūrybinei veiklai.

Tam tikrų duomenų apie lietuvišką idėjos kilmę pateikia gana vėlyvi pasakojimai apie kai kurių Lietuvos kilmingųjų elgesį Horodlės unijos metu: pastarieji iš pradžių tariamai atsisakę priimti lenkiškus herbų, motyvuodami, jog jų protėviai turi senesnius garbingesnius kilmės žymenis; vėliausiai jie sutikę vardan valstybei reikalingos abiejų tautų vienybės lemiamų įvykių išvakarėse. Vargu ar kol kas galime ši iš vėlyvųjų Lietuvos metraščių žinomą įvykį laikyti kuo nors daugiau nei netiesiogine papildomų tyrimų reikalaujančia užuomina į tokios idėjos atsiradimą ir funkcionavimą Vytauto aplinkoje XV a. pradžioje.

Tokią nuomonę patvirtintu pirmosios lotyniškos knygos, parašytos Lietuvoje, tačiau išėjusios svetur. Tai būtų Vilniaus kanauninko Erazmo Cioleko (1474–1522) kalba²³, pasakyta Romoje pristatant popiežiui

²¹ *Philippi Callimachi Vita et mores Sbignei cardinalis*, edidit Irmina Lichońska, (*Bibliotheca Latina Medii et Recentioris Aevi*, edita curante C.F. Kumaniecki; vol. 7), Varsoviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962.

²² *Philippi Callimachi Vita et mores Sbignei cardinalis*, p. 38, 40.

²³ *Erasmi Vitellii c. prepositi Vilnensis ... Ad Alexandrum Sextum pontificem maximum in prestita obedientia Rome habita oratio*, [Rome, post 31 III 1501], [12] pp. – Naudotasi Jogailos universiteto bibliotekos egzemplioriumi. – Su šia kalba būtų galima sieti prasmingus Vakarų humanistų mėginimus išrašyti „naują galingą“ valstybę – Didžiąją Kunigaikštiją – Europos kraštų panoramą. Mat pirmasis žemėlapis, kuriame kartu su Lenkija, Vengrija, Čekija, Vokietija ir Rusija buvo taip pat pavaizduota ir Lietuva, buvo išspausdintas 1507 m. Romoje. Tai italų astronomo, geografo ir filosofo Marko Beneventiečio parengtoji „Tabula moderną Polonie, Ungarie, Boemie, Germanie, Russie, Lithuanie“, įėjusi į Klaudijo Ptolemajo „Geografijos“ sąvadą. (Vieną šio unikalios žemėlapio egzempliorių galima pamatyti prof. K. Varnelio muziejuje Vilniuje.) Markui Beneventiečiui talkino lenkų humanistas Bernardas Wapowski, kurį 1505–1506 m. globojo, vėliau popiežiui Julijui II rekomendavo ir taip į Romos intelektualų ratą įvesdino minėtasis Erazmas,

Lietuvos galimybes tuo metu pažinto pasaulio politikoje, taip pat Gardine rašytas Adomo Lenko (m. 1514) traktatas²⁴ apie valdovo pareigas bei dinasto priedermes valstybei, veikiausiai iš Palenkės kilusio Mikalojaus Husoviano (tarp 1475 ir 1485–po 1533) poemos apie stumbrą, kautynes su Krymo totoriais ir šv. Hiacinto gyvenimą²⁵. Nė vienoje iš jų legenda nėra minima. Beje, ji taip pat neminama nė imperatoriaus Maksimiliano pasiuntinio Sigizmundo Herberšteino (1486–1566) žinomuose užrašuose apie Maskvos valstybę²⁶. Praėjus kiek laiko Europos valdovų suvažiavimo pastarasis 1516 m. gruodžio mėn. per Lenkiją ir Lietuvą iškeliavo pas Maskvos kunigaikštį Vasilijų. 1517 m. kovo mėn. Herberšteiną Vilniuje priėmė karalius Žygimantas²⁷. Pabendravęs su juo, taip pat su įvairiais Lietuvos pareigūnais, pasiuntinys savo užrašuose pateikė nemažai žinių apie krašto geografinę padėtį, valstybės istoriją, gyvenimo sąlygas, bet legendos nė vienu žodžiu nepaminėjo. Toji tyła atrodo labai iškalbinga: ji liudija, jog maždaug iki antrojo dešimtmečio pabaigos lotyniškoji kultūra aukštuosius visuomenės sluoksnius, kultūrinį elitą buvo pasiekusi, tačiau sąsają su Antika tam

apie tai daugiau žr.: Władysław Pociecha, *Królowa Bona, (1494–1557): Czasy i ludzie Odrodzenia, t. 2*, Poznań: Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1949, p. 13. Apie patį žemėlapi žr.: Thomas Niewodniczanski, „Neue Erkenntnisse zur Karte von Mitteleuropa von Marcus Beneventanus, Rom 1507“, in: 5. *Kartographiehistorisches Colloquium Oldenburg 1991.: Vorträge und Berichte*, herausgegeben von Wolfgang Scharfe und Hans Harms, Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1991, p. 197–214. – Už pastarąją informaciją dėkoju knygotyrininkei Almai Braziūnienei.

²⁴ *Nobilis et insignis viri, ac excellentissimi artium ac medicine doctoris, domini Adanti Poloni Dyalogus de q[u]atuor statu[m], ob assequen[dam] immortalitatem cont[ra]ntione*, [Cracoviae: Typis Ioannis Haller, post 29 X 1507], [51] pp. – Naudotasi Hercogo Augusto ir Vilniaus universiteto bibliotekų egzemplioriais.

²⁵ *Carmen Nicolai Hussoviani de statura feritate ac venatione bisontis*, Impressum Cracoviae: per Hieronymum Vietorem, 1523 Mense Octob., [56] pp. – Naudotasi Lenkijos nac. muziejaus Čartoriskų bibliotekos egzemplioriumi; *De vila et gestis Divi Hyacinthi*, opusculu[m] Nicolai Hussouiani, Cracoviae: In aedibus Hieronymi Vietoris, 1525, [32] pp. – Naudotasi Lenkijos nac. muz. Čartoriskų bibliotekos egzemplioriumi; *Nova et miranda de Turcis victoria, mense Iulio...*, Cracoviae: Apud Hieronymum Vietorem, 1524, [7] pp. – Naudotasi Lenkijos nac. bibliotekoje saugomu mikrofilmu, pateikiančiu žinių apie Osolinskų nac. instituto bibliotekos egzempliorių.

²⁶ *Rerum Moscoviticarum commentarij*, Sigismundi liberi baronis in Herberstain, Neyperg, et Guettenhag... Accessit etiam locuples rerum et uerborum in his memorabilium index, Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1551, [8], 175, [11] pp. – Naudotasi Hercogo Augusto bibliotekos egzemplioriumi.

²⁷ Władysław Pociecha, *Królowa Bona, (1494–1557): Czasy i ludzie Odrodzenia, t. 1*, Poznań: Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1949, p. 196.

elitui dar neprireikė. Valstybės reikalingumas Europai aiškintas dar ne kultūrinio bendrumu, o išskirtinėmis tai valstybei būdingomis savybėmis: ypatinga strategine padėtimi, krašto turtais, gyventojų ištekliais ir kariniais Lietuvos dinastų, pirmiausia Vytauto ir Jogailos, pasiekimais.

Dlugošo informacija rėmėsi ir ją vienu metu su minėtais Lietuvos kūrėjais savo raštuose perdavė kai kurie Krokuvos intelektualai: minėtieji Motiejus iš Mechovo²⁸ (1453 ar 1457–1523), Decijus²⁹ (tikr. Ludwig Jodok Dietz, apie 1485–1545) ir kiti. Jų darbai žymi kokybiškai naują literatūrinės legendos gyvavimo etapą. Mat vienu metu ir jie, ir bendraamžiai užsienio humanistai savo ne po kartą spausdintose knygosė įrašė šią legendą vienon greton su analogiškais kitų tautų etiologiniais pasakojimais ir plačiai ją paskleidė, suteikdami jai visus būdinguosius literatūrinės legendos atributus ir taip suteikdami jai literatūrinio šaltinio, humanistų pripažįstamo dokumento statusą. Literatūrinė legenda su tam tikrais tautosakiniais elementais buvo pasitelkta siekti pirmiausia dinastinių Jogailaičių giminės tikslų; Krokuvos humanistams buvo svarbu įrašyti ją vienon eilėn su garbingomis Europos valdovų giminėmis. Užtat nieko nuostabaus, kad toji idėja ir buvo pirmiausia realizuota Jogailaičių ideologijos rėmuose dar vykstant Vienos suvažiavimui ar tuoj po jo (Motiejaus iš Mechovo „Traktatas apie dvi Sarmatijas“ išėjo 1517 m., todėl manytina, kad turėjo būti parašytas anksčiau, bent jau 1515–1516 m.). Jogailaičiams to suvažiavimo dienomis susigiminiavus su Habsburgais legenda apie dinastijos romėnišką kilmę turėjo būti svarbi propagandiniai tikslais. Atkreiptinas dėmesys, jog ji Motiejaus iš Miechovo veikaluose ir įrašyta ne kaip

²⁸ Mathias de Mechovia, *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis*, Excusa Auguste Vindelicorum, 1518, [58] pp. – Naudotasi Hercogo Augusto bibliotekos egzemplioriumi (1-mas leid. 1517). – Lietuvių kilmės iš romėnų legenda minima lap. eⁱⁱⁱ verso-e^{iv} recto; Idem, *Descriptio Sarmatiarum Asianae et Europianae et eoru[m] quae in eis co[n]tinent[ur]...*, Cracouiae: Apud d[omi]n[u]m Joannem Haller, 1521, [72] pp. – Naudotasi Vilniaus universiteto bibliotekos egzemplioriu. – Lietuvių kilmės iš romėnų legenda minima lap. Fⁱⁱ verso; Idem, *Chronica Polonoru[m]*, Impressum Cracouie: Per Hieronymu[m] Vietore[m], Kalendis Dece[m]bris Anno d[omi]ni M.D.XXI, [24], CCCLXXIX, [1] pp. – Naudotasi Vilniaus universiteto bibliotekos egzemplioriumi. – Lietuvių kilmės iš romėnų legenda minima lap. A³ verso-A⁴ recto.

²⁹ Jodocus Ludovicus Decius, *Contenta: De vetustatibus Polonorum*, liber I. De Iagellonum familia, liber II. De Sigismundi regis temporibus, liber III, Impressum Cracouiae: Opera atq[ue] industria Hieronymi Vietoris chalcographi, anno M.D.XXI. mense Decembri [=XII 1521], [6], CXX pp. – Naudotasi Vilniaus universiteto bibliotekos egzemplioriumi. – Lietuvių kilmės iš romėnų legenda trumpai paminėta lap. D² verso.

Lietuvos, o kaip Jogailos, Lenkijos karaliaus, Lietuvos, Žemaičių ir daugelio Rusios žemių kunigaikščio, kultūrinio portreto dalis.

Atskirai dera paminėti Vienos humanistą Joachimą Vadianą (tikr. Joachim von Watt, 1484–1551) ir tuos jo kūrinis, kuriuose liečiami Lenkijos valdovai. Išsyk dera nurodyti, jog turėtuose Vadiano tekstuose³⁰ lietuvių kilmės iš romėnų legenda neminima. Juose daugiausia kalbama apie Kazimierą IV, jo šeimą ir apie Žygimanto II pergalę prie Oršos. (Ypač pakiliai autorius atsiliepia apie Kazimiero žmoną karalienę Elzbieta, „šešių karalių motiną“, taip pat jos sūnus, pirmiausia šventuoju laikomą Kazimierą ir Žygimantą II³¹.) Ši tyla laikytina iškalbinga: ji rodo, kad legenda Habsburgų aplinkos galbūt dar nepasiekė, nors pati aplinka tokiai legendai priimti jau buvo pasirengusi. Mat skirtingai nei Pikolominis Vadianas visuose tekstuose (netgi filologiniuose komentaruose Antikos geografui Melai) negaili liaupsių Jogailaičiams (ypač Žygimantui II), tuo pačiu parodydamas, jog pastarieji jau „įrašyti“ Europos kultūrinėn panoramon, t.y. tapo lotyniškosios oikumenės dalimi.

Šio ir kitų Vienos humanistų palankumą turėjo veikti pirmiausia paties imperatoriaus Maksimiliano pastangos ištekinti kurią nors iš glbojamų giminaičių už Lenkijos karaliaus ir taip pelnyti jį sąjungininku numatomiems veiksams siekiant taikos Europoje ir rengiamiems žygiams prieš augančią turkų galybę. 1515 m. spalio 2 d. mirus Lenkijos karalienei Barborai imperatorius per pasiuntinius paragino Žygimantą pagalvoti apie naujas vedybas. Tarp galimų kandidačių buvo minima imperatoriaus anūkė kunigaikštytė Eleonora (1498–?), Bario kunigaikštytė Bona (1494–1557) ir našlė Neapolio karalienė Gio-

³⁰ *Oratio coram invictissimo Sigismundo rege Poloniae etc. in conuentu Caesaris et trium regum, nomine Universitatis, Viennae Austriae*, per Ioachimum Vadianu[m] poetam laureatum habita, cum carmine in laude[m] eiusdem regis annexo, in quo quaedam de isto conuentu co[n]tinentur..., Impressit Viennae: Hieronymus Vietor, Nonis Augusti anno 1515, [15] pp. – Naudotasi Hercogo Augusto bibliotekos egzemplioriumi; *Pomponii Melae De orbis situ libri tres, accuratissime emendati, una cu[m] Comme[n]tariis Ioachimi Vadiani Heluetii castigationibus, [ac] multis in locis auctioribus factis: id quod ca[n]didus lector obiter, [et] in transcurso facile deprehendet*. Adiecta sunt praeterea loca aliquot ex Vadiani commentarijs summatim repetita, [et] obiter explicata: in quibus aestimandis censendisq[ue] doctissimo uiro Ioanni Camerti ordinis Minorum Theologo, cum Ioachimo Vadiano non admodum conuenit... Basileae: Apud Andream Cratandrum, mense Ianuario, anno 1522, [40], 220, [86] pp. – Naudotasi K. Varnelio kolekcijoje saugomu egzemplioriumi. Tai antrasis šio veikalio leid. (1–mas 1518).

³¹ *Oratio coram invictissimo Sigismundo rege Poloniae etc*, lap. Aⁱⁱⁱ verso-A^{iv} recto ir toliau; *Pomponii Melae De orbis situ libri tres*, lap. p⁴ recto, C² recto.

vanna IV (1478–1518). Pirmosios žinios apie imperatoriaus ketinimus Žygimantą pasiekė Lietuvoje dar 1515 m. pabaigoje; visus 1516 m. Maksimilianas intensyviai veikė, piršdamas Žygimantui tai viena, tai kitą kandidatę, o su kitais Europos valdovais (įskaitant popiežių Leoną X) tardamasis dėl galimos santuokos. Kaip aukščiau minėta, 1516 m. gruodžio 14 d. į Maskvą per Lietuvą iškeliavo imperatoriaus pasiuntinys Herberšteinas, dar kartą turėjęs informuoti karalių apie imperatoriaus planus ir vienintelę tuomet likusią kandidatę – Bario kunigaikštę. 1517 m. kovo pradžioje Vilniuje Žygimantas priėmė imperatoriaus pasiuntinį ir jam pareiškė sutinkąs vesti Boną³².

Kaip žinoma, pirmieji literatūrinės legendos variantai pasirodė rusėniškai užrašytuose vėlyvuosiuose Lietuvos metraščių sąvaduose: spėjama, iki 1519 m. sudarytame Platesniajame, arba Viduriniajame, ir tarp 1519 ir 1525 m. parašytame Plačiajame sąvade³³, kitaip dar vadinamame Bichoveco kronika. Rimanto Jaso³⁴, Mečislovo Jučo³⁵, taip pat Kęstučio Gudmanto³⁶ tyrinėjimai rodo, jog šios Lietuvos metraščių vėlyvosios redakcijos galėjo atsirasti būtent šito stipraus kultūrinio iššūkio laikotarpiu. Mokslininkų spėjimai atrodo įtikinamai dar ir dėl tos priežasties, kad Bonos atvykimu galima paaiškinti nemažai literatūrinės legendos genezės ir turinio dalykų. (Gudmantas netgi brėžia įtikinamą paralelę tarp legendinio Palemono, vadovavusio romėnų išeiviams, kelių pagrindinių palydovų ir Krokuvą bei Vilnių tuo metu lankusių, taip pat kunigaikštės svitoje buvusių kai kurių kilmingų italų.) 1518 m. sausio mėn. prasidėjusi ilga kunigaikštės kelionė į Lenkiją, balandžio 18 d. pasibaigusi iškilmingomis vestuvėmis bei karūnacija, paliko amžininkams įspūdį³⁷. Dar didesnę įspūdį visuomenei

³² Apie tai plačiau žr.: Władysław Pociecha, *Kr. Iowa Bona*, t. 1, p. 188–196.

³³ Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995, p. 221.

³⁴ *Lietuvos metraštis*: Bychovco kronika, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jastas, Vilnius: Vaga, 1971. – Iki šiol vertės nėra praradęs R. Jaso parašytas šiai publikacijai įvadas: „Bychovco kronika ir jos kilmė“, p. 8–38.

³⁵ Mečislovas Jučas, „Apie romėniškos lietuvių kilmės legendą“, in: *Kultūros barai*, 1993, nr. 1, p. 72–73; Idem, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, Vilnius: Aidai, 2002.

³⁶ Kęstutis Gudmantas, „Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai“, in: *Knygotyra*, t. 41, 2003, p. 9–24; Idem, „Apie kai kurias 1510 metų Aleksandrijos ir legendinės Lietuvos metraščių dalies sąsajas“, in: *Archivum Lithuanicum*, [t.] 5, 2003, p. 207–226; Idem, „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių veikėjai ir jų prototipai: „Romėnai““, in: *Literatūra E-1*, 2003, <http://www.literatura.lt/TXT/E-103/gudman.htm>

³⁷ Apie šią kelionę ir vestuves dar 1518 m. savotišku reportažu visuomenę informavo minėtasis Decijus: *Diarii et earum quae memoratu digna in splendidissimis, potentiss.*

darė jaunos karalienės asmenybė ir jos energinga visuomeninė, kultūrinė, taip pat politinė bei ūkinė veikla. Užtat nieko nuostabaus, kad būtent jai savo kūrinį yra dedikavę ir kai kurie pirmųjų Lietuvos lotyniškų knygų autoriai, pavyzdžiui, minėtasis Husovianas³⁸.

Lietuvos metraščių Platesnysis sąvadas ir Bichoveco kronika dėl konceptualių autentiškų istorijos vertinimų, „savito“ požiūrio į Lietuvos valstybingumą, kitokio istorijos subjekto, pirmiausia Lietuvos ir Lenkijos valdovų, taip pat jų kilmės traktavimo pati galėjo tapti ir veikiausiai tapo kultūrinio iššūkiu kaimynams. Kitos – jaunesnės nei Motiejus iš Mechovo ar Decijus – kartos lenkų istoriografai ginčijosi jau nebe su Piccolominiu, Bergamiečiu ar Schedeliu, o su besiformuojančia lietuvių istoriografija. Įdomu, kad mokytojų lenkų kritika taikė ne į legendos siužeto variantus, bet kirto per visus svarbiuosius Palemono legendą grindusius argumentus: panašius papročius, „tokį patį“ senameldišką tikėjimą, netgi „akivaizdų“ abiejų kalbų panašumą. Matyt, kaimynų buvo suvokti toli siekiantys taip grindžiamos „kilmės“ ir kultūrinio bendrumo padariniai, kėlę grėsmę jų nuo XV a. pradžios turėtoms politinio bei kultūrinio tarpininkavimo – atstovavimo Lietuvai Europoje – prerogatyvoms. Mat tapę lotyniškosios oikumenės „dalininkais“, lietuviai, o ne lenkai ar vokiečiai dėl strateginės padėties būtų galėję ir turėję tapti kartu ir tarpininkais tarp tos oikumenės ir barbarų pasaulio, kurio pakraštyje patys gyveno ir kurio reikalus tuo metu geriausiai išmanė. (Kad toks vertinimas nėra iš piršto laužtas, parodo netgi lenkų opozicija, su kuria susidūrė lietuvių didikai, XVI a. viduryje ir vėliau siekę Vilniuje įkurti aukštąją mokyklą.)

Vis dėlto mums šiuo tarpu svarbu nurodyti keletą kitų dalykų, svarbių tos literatūrinės legendos raidai suprasti. Turint prieš akis Pikolo-

Sigismundi Poloniae regis, et sereniss. dominae Bonae, Mediolani. Bariq[ue] ducis principis Rosani, nuptiis gesta, per Iodocum Ludouicum Deciu[m] Wissenburgen[sem] descriptio..., Impressum Graccouiae: Per Hieronymu[m] Vietore[m] Philouallen[sem], anno a partu uirgineo, 1518. 31. die mensis Maii, [68] pp. – Naudotasi Hercogo Augusto bibliotekos egzemplioriumi. – Pažymėtina, kad šiame veikalė lietuvių kilmės iš romėnų legenda dar neminima. Beje, Decijus nebuvo vienintelis autorius, proginiuose kūriniuose įamžinęs Bonos kelionę, plačiau apie tai žr.: Władysław Pocięcha, *Kr_lowa Bona*, t. 1, p. 216–217.

³⁸ Apie tai daugiau žr.: Władysław Pocięcha, *Kr_lowa Bona*, t. 2, p. 131–132. Pocięcha toliau (p. 133) nurodo: „Jos klientai buvo lenkų humanizmo žvaigždės Andžėjus Kricis ir Janas Dantišėkas, skolingi jai už puikią politinę ir bažnytinę karjerą, o truputį vėliau – ir Mikalojus Rėjus. Jos itališkame dvare pirmąsias – reikšmingiausiasias – vietas užėmė tokie poetai kaip Carmignanas, tokie mokslininkai kaip Alifijas, Valentinas, Markas de la Torre, muzikai – Charis ir Pesentis“.

minio, Dluogošo, netgi Motiejaus iš Mechovo liudijimus apie Vidurio Europos tautų kilmę galima spėti, jog lietuviškieji analogai būtų į pastaruosius panašūs, jeigu lietuviams dar iki XV a. vidurio būtų prirėkę savo genealoginiams padavimams suteikti nors kokį rašytinio liudijimo pavidalą. Lietuvos dinastai tokia liudijime būtų vedami iš kokio nors tautosakinės kilmės etonimo, iš kokio vietinio kultūrinio herojaus, o ne antikinio karžygio ir per jį susieti su Biblijos herojais, pirmiausia su kuriuo nors iš Nojaus sūnų. Galbūt tada lietuvių, o su jais žemaičių ir prūsų protėviu būtų tapęs netgi koks nors Cecho, Lecho ir Ruso „ketvirtasis“ brolis Prūsas, Litvas arba Samas, kartu su kitais trim atkeliavęs iš Babilono ar Jeruzalės. Legendinė tokio kultūrinio herojaus asmenybė tada būtų susiejusi neofitų Lietuvą ne su kuo kitu, o su Viduramžių katalikiškąja lotyniškąja Europa. Tuo tarpu Lietuvos metraščių sąvaduose esantys legendos variantai kalba ką kita. Dėl žinomų aplinkybių, pirmiausia tam tikro humanistinio renesansinio demokratizmo, netgi liberalizmo XVI a. trečio dešimtmečio pradžioje iš kelių galimų kandidatų etiologinei legendai buvo pasirinktas toks kultūrinis herojus (Palemonas), kuris ir vėl turėjo daugiau ryšių su senamelde Antika, o ne katalikiškaisiais Viduramžiais. Tai – kelių žinomų jauniausios kartos tokio turinio padavimų ypatybė. (Pavyzdžiui, panaši legenda kiek vėliau buvo sukurta Maskvos valstybėje. Ji pagrindė Maskvos kunigaikščio dinastines ir teritorines pretenzijas kaimynams, pirmiausia Lietuvai³⁹.)

Įvairūs etiologinio turinio pasakojimai, užfiksuoti ir Rusios metraščiuose, ir katalikų Lietuvos kaimynų kronikose, rodo, jog pati idėja iki „kodifikavimo“ Lietuvos metraščiuose reikėsi įvairiais pavidalais ir galėjo būti realizuota nebūtinai Palemono legenda. Mums šiuo atveju svarbu nurodyti, kad šis konkretus pavidalas žymėjo dar vieną, turbūt antrą pagal svarbumą etapą idėjos kelyje link *ideologemos*. Kūrybinis Lietuvos elitas kaip savą priėmė bendrumo su lotyniškąja Europa idėja ir ją išreiškė kitiems gerai suprantamu pavidalu. Štai kaip jis atrodo viename iš seniausiųjų tekstų – Platesniojo metraščių sąvado Krašinskių nuoraše⁴⁰:

³⁹ Plačiau apie tai žr.: Mečišlovas Jučas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, p. 143–144 ir toliau.

⁴⁰ Cituojama pagal: *Полное собрание русских летописей*, изданное по высочайшему повелению Императорскою Археологическою Коммиссиею, т. 17: Западнорусскія летописи, С.-Петербургъ: Типография М.А. Александрова, 1907, skilt. 227–229. – Cituojant rašyba kiek sudabartinta.

Сталося естъ воплощете сына божьего от святого Духа з благо-
словеное девици пречистое Маріи от початку сотворета всего
свѣта, лѣта пяттысячного пятсотного двядцать шестого. Оного
часу панство Римское, было пред цесарем Августом, который иже
не толко одному Риму, але и всему свѣту пановал. Якож вышей
писано часу цесарьства Августа, сын Божію народился, а часу
Тивириа цесаря второго по Августе на крестѣ волную моуку принял
для збавенія, и откупенія рожаяу чловечего. За которого ж Тивириа
цесаря, вси рѣчи и пророчества наполниши по востанію из мертвых
встоупил на небо и сел на правици Бога отца, отколе ж дня соудного
маеть приити соудити живых и мертвых и отдади комоуждо
подлугъ заслуги его. А по смерти Тивириа цесаря, был цесаремъ
Гаиос, по Гаиусе, Клавдии, по Клавдіи царствовал сынъ его Нерон,
который ж Неронъ былъ панъ окрутныи а невѣставичныи власную
маткою свою и докторя своего навыйшышого, своею рукою забил без
каждое причины, о смерть приправилѣ, и неколко крот мѣсто
Римское, казал запаливати, а ни для чого, толко для тог. П иж бы
ся томоу дивовал, а потеху с того мевалѣ. И княжатам, и панятом
Римским, и шляхтамъ, и всему посполству кривды и втисненія
великия чинил, для чого ж всяким подданым его, для великого окру-
тенства его и невѣставичности, не был ништо певень а ни безпечен,
не толко именеи, альбо скарбовъ але и здоровія своего. А такъ
многие опускаючи имерія а скарбы свои, втекали до rozmaитых
земль, наследуючи справедливости покоя. Где ж одно княже Римское
именем Полемон, который же цесару Нерону был кровныи, забралъся
з жоною и з дѣтми и з скарбы своими, и подѣданными своими с
которым жо княжетем собралося пят. сот шляхты з жонами и з
дѣтми, и з многыми людми. И вземши с собою одного астронома и
пошли в кораблех морем по заходу слонца хотечи собе знаити на
земли месцо слушное, и где быс мели поселити, а мешкати с покоем
а с тыми шляхты чотыри были рожаяу наивышшии, именем Ки-
товрасы Колюмны Рожы Оургы а так они не малый час по морю
ходечи, пришли Межиземского моря, и дошли до реки до Шума, и
тою рекою Шоумою в море окіянь, и морем окіяном дошли до
оустья, и где река Неман впадывает, в море окіан. Потом пошли
Немною оу верхъ, ажъ в море зовемое Малое которое называется,
П море Немновое, а с тое причины тое море Немновое называется,
ижъ в тое море впадаетъ Неман дванадцатми оустьяи и каждое
зовется своим именем, Скилія. И пошли тым оустьемъ оу верхъ, и

дошли цѣлого Немна, где вжо онъ самъ во одномъ мѣсци весь а оу верхъ Немномъ пошли до реки Дубисы где ж вшедиши в тую реку Дубису, и над нею нашли горы высокіе, и на оныхъ горахъ равнины великіе, и дубровы роскошныя, и ровмаитое офитости наполнены розного рожая зверей то есть непервей, тоуровъ зозубрей лосей еленей сернь рысей куницъ лисицъ бѣлокъ горнастаевъ ласицъ, и иныхъ розмаитыхъ рожаяевъ. И ту теж в рекахъ великую обѣфитосъ рыбъ непосолитыхъ, иж не толко тые рыбы которыя в тыхъ ся рекахъ плодятъ, але множество рыбъ розмаитыхъ а дивныхъ з моря приходятъ, а то за тою причиною, иже недалеко оустѣ Немное где Немон в море впадываетъ. Над которыми ж реками, над Дубисою, и над Немномъ и над Юрою там ся поселили, и почали розмноживатися, и ононешъканъе ихъ над тыми реками велми имъ подобалося, и назвали тоую землю словенскимъ іязыкомъ побережнаія земля, а Литовскимъ, іязыкомъ назвали Жемоитскаяя земля.

(Penki tūkstančiai penki šimtai dvidešimt šeštaisiais metais nuo viso pasaulio sukūrimo įvyko Dievo Sūnaus įsikūnijimas iš Šventosios Dvasios su Palaimintąja Mergele Marija. Tuo metu Romos valstybė priklausė cezariui Augustui, kurs valdė ne tiktai Romą, bet ir visą pasaulį. Kaip aukščiau rašyta, Augusto valdymo metais gimė Dievo Sūnus, o antro po Augusto cezario Tiberijaus metais Jis laisva [valia] priėmė ant kryžiaus kančią, idant išgelbėtų ir atpirktų žmonių giminę. Prie to cezario Tiberijaus išpildydamas visas kalbas beigi pranašystes, Jis prisikėlė iš numirusiųjų, įžengė į dangų ir atsėdėjo Dievo Tėvo dešinėje, iš kur Teismo dieną turės ateiti teisti gyvųjų bei mirusiųjų ir paskirti kiekvienam pagal nuopelnus jojo. O mirus cezariui Tiberijui cezariumi buvo Gajus, po Gajaus Klaudijus, o po Klaudijaus viešpatavo sūnus jo Neronas; tasai Neronas buvo žiaurus ir negailestingas valdovas, kuris nuosavą motiną ir aukščiausiąjį savo mokytoją sava ranka nužudė, be jokios priežasties į mirtį pasiuntė ir kelis syk paliepė Romos miestą uždegti, ir tai be jokios priežasties, o tik norėdamas tuo pasigrozėti ir iš to pramogą pasidaryti. Jis ir Romos kunigaikščiams, ir ponams, ir bajorams, ir visiems gyventojams darė skriaudas ir didžiai [visus] persekiojo, todėl niekas net tik ramus ar saugus dėl valdų ar turtų nebuvo, bet ir dėl nuosavos sveikatos. Ir todėl daug kas, palikę savo valdas beigi turtus, bėgo skirtingosna žemėsna, [jose] surasdami teisingumo ramybę.

Taigi vienas Romos kunigaikštis, vardu Polemonas, tikras cezario Nerono giminaitis, iškeliavo kartu su žmona ir vaikais, ir su visais savo turtais, ir

su pavaldiniais, o su tuo kunigaikščiu iškeliauo penki šimtai bajorų su žmonomis ir su vaikiais, ir su žmonių daugybe. Ir pasiėmė su savimi vieną astronomą, ir išplaukė laivais link saulėlydžio, norėdami žemėje susirasti sau ramią vietelę, kurioje galėtų įsikurti ir sau ramiai gyventi. O tarp šitų bajorų keturi buvo aukščiausi kilmingieji iš Kentaurų, Stulpų, Rožių ir Meškų giminės. Ir štai, nemaža laiko plaukę per jūrą, priplaukė Viduržemio jūrą, priplaukė Šonės upę, o ta Šonės upė [pasiekė] jūrą okeaną, o per jūrą okeaną [priplaukė] žiotis, kur Nemuno upė įteka į [tą] jūrą okeaną. Paskui jie plaukė Nemunu aukštyn ligi pat jūros, vadinamos Mažąja, kuri [dar] vadinasi Nemuno jūra (o Nemuno jūra ji dėl tos priežasties vadinasi, kad į ją Nemunas įteka dvylika vagų, ir kiekviena [vaga] turi savo vardą, [o viena yra] Skilija). Ir nuplaukė ta vaga aukštyn, ir pasiekė vientisą Nemuną, kur jis visas teka viena vaga; ir Nemunu aukštyn plaukė jie ligi Dubysos upės, ir įplaukė į tą Dubysos upę jie prie jos surado kalnus aukščiausius, o ant tų kalnų – lygumas plačiausias ir girias puikiausias, ligi kraštų pripildytas visokiausių rūšių žvėrių, tai yra, pirmiausia taurų, stumbrų, briedžių, elnių, stirnų, lūšių, kiaunių, lapių, voveryių, šermuonėlių, audinių ir dar daug kitokių. Ir [rado jie] upėse didžiausią gausybę žuvų nematytų, [nes ten buvo] ne tik tos žuvis, kurios tose upėse veisiasi, bet ir įvairiausios [kitos] nuostabios žuvis, [kurios] iš jūros ateina, ir tai dėl tos priežasties, kad netolies yra Nemuno žiotys, kur Nemunas į jūrą įteka. Prie šitų upių – prie Dubysos ir prie Nemuno – ir prie Jūros jie įsikūrė ir ėmė daugintis, o gyvenvietės prie tų upių jiems nepaprastai patiko, ir pavadinę tą žemę jie slavų kalba Pakrantės žeme, o lietuviškai – Žemaitija.)

Didesnę Krasinskių nuorašo citatą pateikėme, norėdami ne tik dar kartą priminti įdomų legendos turinį. Ne mažiau svarbūs atrodo kai kurie šio pasakojimo bruožai, į kuriuos tyrinėtojai iki šiol kreipė mažiau dėmesio. Juk ši legenda pradedama ne kuo kitu, o neofito liudijimu apie įsisavintą krikščioniškąją kultūrą, pagrįstą Šventojo Rašto mokymu, Biblijos siužetais ir motyvais (*Penki tūkstančiai penki šimtai dvidešimt šeštaisiais metais nuo viso pasaulio sukūrimo įvyko Dievo Sūnaus įsikūnijimas iš Šventosios Dvasios su Palaimintąja Mergele Marija*); toliau pateikiamas toks pat liudijimas, jog tasai neofitas yra susipažinęs ir su senameldiškosios Romos istoriografija (*O mirus cezariui Tiberijui cezariumi buvo Gajus, po Gajaus Klaudijus, o po Klaudijaus viešpatavo sūnus jo Neronas*), ir tik po to duodama tam tikra šitaip – rupiai, bet itin plačiai – nušviestų įvykių interpretacija (*Taigi vienas Romos kunigaikštis,*

vardu Polemonas, tikras cezario Nerono giminaitis, iškeliavo kartu su žmona ir vaikais), jiems ne prieštaraujanti, o papildanti ir praturtinanti juos „naujomis“ žiniomis apie seniai mokytosios Europos surastą, o XVI a. pradžioje ją vėl sudominusią valstybę, įvairiomis formomis reiškiančią norus išsiveržti iš politinės bei kultūrinės periferijos.

Apie tam tikrą kultūrinį atsilikimą kalba ir toji aplinkybė, jog iš pradžių legenda Lietuvoje buvo užrašyta ne lotyniškai, o rusėniškai. Vis dėlto veikia ir čia buvo susiorientuota. Mat kuriant minėtąją *ideologemą* reikėjo atsižvelgti į tai, jog nuo kalbinio jos „ikūnijimo“ priklausė keletas labai reikšmingų aplinkybių: sklaidos galimybės, recipientų ratas, netgi tam tikros vertybinės orientacijos ir pan. Rusėniškai sukurti metraščiai buvo skirti pirmiausia pačiai lietuvių valstybei, jos priešininkei Rytuose Maskvai ir jos sąjungininkei Vakaruose Lenkijai. Tuo tarpu lenkiškai ir lotyniškai sukurti tokio turinio tekstai Lietuvos ideologijų sklaidai vėrė kelius išimtinai Vakarų kryptimi. Tad netrukus, XVI a. penktąjį ir šeštąjį dešimtmečius, legenda Lietuvoje buvo perteikta kai kuriuose metraščių vertimuose į lotynų kalbą, taip pat žinomuose lotyniškuose tekstuose, parašytuose etninių lietuvių. Iškalbinga atrodo ir ta aplinkybė, kad bent vienas iš tų kūrinių autorių (Venclovas Mikalonis, apie 1490–apie 1560) buvo iš pradžių susijęs su Lietuvos kanclerio Alberto Goštauto (m. 1539) aplinka, kurioje ir buvo sukurti Platesniojo sąvado metraščiai ir Bichoveco kronika.

Legendos užrašymas XVI a. vidurio lotyniškuose Lietuvos autorių kūriniuose apibūdina tam tikras kultūros tendencijas Kunigaikštijoje ir yra veikiausiai su jomis susijęs. Žvelgdami į literatūrinę legendą kaip į tam tikrą įgūdžių reikalaujančios, profesionalios kultūrinės veiklos rezultatą, o jos raidą laikydami simboliu lotyniškosios kultūros atšvaitu, mes turbūt turime neatsitiktiniu reiškiniu laikyti lotyniškosios spaudos atsiradimą Lietuvoje XV–XVI a. sąvartoje. Pirmoji žinoma lotyniška knyga: Vilniaus kanauninko Martyno „Agenda“, – čia parengiama kunigaikščio Aleksandro valdymo metais (valdė 1492–1506), o išspausdinama dviem variantais Gdanske 1499 m. Sekant vien tik tai kiekybinių to naujo modernios kultūros reiškinių – spaudos charakteristikų raidą iki XVI a. vidurio galima pastebėti tam tikrą Lietuvoje parengtų ar Lietuvos piliečių užsienyje išleistų lotyniškų spaudinių gausėjimą. XVI a. viduryje jų skaičius padvigubėja. Septintajame dešimtmetyje Lietuvoje pradedamos spausdinti lotyniškos knygos, per dešimtmetį jų skaičius išauga kone šešis kartus, per kitą – beveik dešimt kartų. Daivos Narbutienės tyrimų duomenimis, 1501–1510 m. išėjo

3 lotyniškos knygos, 1511–1520 m. pasirodė 1 toks spaudiny, 1521–1530 m. – 8, 1531–1540 m. – 7, 1541–1550 m. – 16, 1551–1560 m. – 11, 1561–1570 m. – 11, 1571–1580 m. – 63, 1581–1590 m. – 107, 1591–1600 m. – 126⁴¹. Savaime suprantama, jog lotyniškosios spaudos augimą turėjo įtakoti svarbūs struktūriniai pokyčiai pačioje valstybėje, lėmę atitinkamų poreikių susiformavimą, o būtent, išprususių, universitetinį išsilavinimą užsienyje gavusių asmenų gausėjimas valdovo, kitų pasaulietinių ir dvasinių kunigaikščių tarnybose, pradinio ir vidurinio mokymo sistemos plėtra Lietuvoje, kultūrinės: meninės ir intelektualinės, – veiklos židinių didžiojo kunigaikščio, Vilniaus, Žemaičių ir Lucko vyskupų, taip pat kai kurių įtakingų giminių (Goštautų, Radvių ir kt.) dvaruose stiprėjimas ir kt.⁴²

Metraščių kalbą taip pat galima laikyti viena iš svarbiųjų priežasčių, kodėl tiek išsiskyrė Dlugošo ir sąvadų kūrėjų tekstai. Iš tiesų tai Dlugošas pateikė gryną *literatūrinę* vienasiužetę legendą; joje netgi legendinis kunigaikštis Vilius, galėjęs atsirasti ir iš kokių nors nū menčiau bežinomų vietinių folklorinių tradicijų, buvo įrašytas iš esmės darnion siužetinėn pynėn. Tuo tarpu metraščių tekstas pasižymi gausiais folklorinės kilmės „inkliuzais“, komplikuojančiais patį pasakojimą⁴³, bet pateisinamais ir suprantamais atsižvelgus į kūrybines autorių intencijas.

⁴¹ Daiva Narbutienė, *LDK lotyniškoji knyga XVI–XVII amžiais*: Daktaro disertacija, Vilnius, 2001, p. 64–65. – Disertacijos kompiuteriu surinkto teksto kopija saugoma Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, RS F 26–1609.

⁴² Apie tai plačiau žr.: Eugenija Ulčinaitė, „Lithuanian National Identity and Statehood in the Latin Literature of the Sixteenth–Seventeenth Centuries“, in: *Mare Balticum – mare nostrum: Latin in the Countries of the Baltic Sea, (1500–1800): Acts of the Helsinki Colloquium, 16–21 August, 1992*, edited by Outi Merisalo and Raija Sarasti-Wilenius, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1994, p. 126–138; Rasa Jurgelėnaitė, „The First Humanistic Schools in Lithuania During the Sixteenth Century“, in: *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*, edited by Inger Ekrem [a.o.], Oslo [a.o.]: Scandinavian University Press, 1996, p. 92–97.

⁴³ Šią teksto ypatybę savu metu pastebėjęs K. Avižonis rašė: „Platesnės redakcijos Metraštis nesitenkino nupasakojęs ir savo versija modifikavęs lietuvių iš romėnų kilimo teoriją. [...] Jei panagrinėsime jo paduodamus vardus, tai pastebėsime, kad jų dalis buvo sugalvota, imant pavyzdžiais vietų vardus, kaip Barkas nuo Jurbarko, Kunas nuo Kauno, Kernius nuo Kernavės ir k. [...] Kitą dalį kunigaikščių vardų Metraščio autorius pasiėmė iš jau istorijai žinomų asmenų, tik juos perkėlė į ankstybesnius laikus ir savaip sujungė giminytės ryšiais. Dar kitus kunigaikščius jis pavadino rusiškais vardais. Pagaliau, jis patiekė visą eilę legendinių vardų, nežinia iš kur paimtų“, žr. K. Avižonis, „Lietuvių kilimo iš romėnų teorija“, p. 8–9.

Literatūrinė legenda abiejuose sąvaduose nesudaro atskiro vienetą, o pradeda nuoseklų pasakojimą apie Lietuvos valstybės pradžia. Kitaip tariant ji rusėniškame tekste tarsi pakeitė turėtą semantinį idėjinį savarankiškumą ir, tapusi tam tikro didesnio diskurso dalimi, įgijo papildomų reikšmių. Platesniojo metraščių sąvado ir Bichoveco kronikos kūrėjai ją pavertė tam tikro ideologinio komplekso, galinčio tinkamai pagrįsti etnopolitines kūrėjų ambicijas, pretenzijas ir atremti anksčiau pareikštąją kritiką, dalimi. Tokia ji „perėjo“ į lenkiškuosius tekstus (pirmiausia „Lenko pasikalbėjimą su Lietuviu“ ir Strijkovskio „Kroniką“), o štai lotyniškuosiuose jos raida nesustojo ir toliau. Iš esmės atsitiko, kas ir turėjo atsitikti perėjus Palemono „tilteliu“ į lotyniškosios kultūros „lauką“. Minėtasis Mikalonis⁴⁴ ir jaunesnieji jo amžininkai (Agripa⁴⁵, apie 1525–1597; Rotundas⁴⁶, apie 1520–1582) tokios

⁴⁴ *Michalonis Litoani De moribus Tartarorum, Litvanorum et Moschorum, fragmina X. multiplici historia referta*. Et, Iohan. Lascicii Poloni de diis Samagitarvm, caeterorvmq. Sarmatarum, et falsorum Christianorum. Item De religione Armeniorum. Et De initio regiminis Stephani Batorij, nunc primum per I. Iac. Grasserum, C.P. ex manuscripto authentico edita, Basileae: Apud Conradum Waldkirchium, 1615, [8], 64 pp. – Naudotasi Mokslų akademijos bibliotekos egzemplioriumi. Legenda šioje knygoje pasakojama p. 23–24. – Parašytas XVI a. pentaime dešimtmetyje, Mikalonio veikalas apie 1550 m. buvo įteiktas didžiajam kunigaikščiui Žygimantui III Augustui. Apie 1582 m. šis kūriny su kai kuriais kitais Lietuvos autorių veikalais pasiekė Bazeli, kur ruošti jį išspausdinti. Mirus spaustuvininkui (Petruai Pernai) veikalą tik 1615 m. išspausdino kitas tipografas Konradas Waldkirchas, apie tai plačiau žr.: Marcelinas Ročka, *Mykolas Lietuvis*, p. 9–24.

⁴⁵ *Oratio funebris de illustrissimi principis et domini domini Iohannis Radziuli Olliciae et Nesnisi [!] ducis, uita et morte, scripta a Vvenceslao Agrippa Lithuano*. Epicedion, scriptum a Philippo Melanthon. Addita est narratio scripta a fide digno de Vualachorum tyrannis, quae ostendit, Turcicos tyrannos non solum crudelitate, sed etia[m] astutia magna et fraudibus grassari, [Vitebergae: Typis Georgii Rau], 1553, [48] pp. – Apie lietuvių kilmę iš romėnų rašoma lap. A⁵ recto–A⁷ verso. Naudotasi Rusijos nac. bibliotekos egzemplioriaus fotokopija, saugoma Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje.

⁴⁶ Lietuvių kilmės iš romėnų legendą Rotundas išdėstė keliuose kūriniuose: kelių autorių lenkiškai parašytame „Lenko pasikalbėjime su Lietuviu“ (1564; vienas defektuotas egzempliorius saugomas Osolinskių nac. instituto bibliotekoje, o jo kserografinė kopija – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje) ir karaliui Steponui I Batorui į lotynų kalbą išversto Antrojo Lietuvos Statuto priede, pavadintame „Lietuvos kunigaikščių istorijos santrauka“ (1576; rankraštis, pirmąsyk išspausdintas 1912). Šie ir kiti Rotundo veikalai kartu su vertimais į lietuvių k. bei tyrinėjimais išspausdinti rinkinyje: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, sudarytojais Algis Samulionis [ir kt.], (*Senoji Lietuvos literatūra*; [kn.] 5), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000. – Apie Rotundo pažiūras daugiau žr.: Albinas Jovaišas, *Augustino Rotundo Lietuvos valstybės vizija*, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 75–114; Eugenija Ulčainaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, p. 85–87 ir toliau.

kilmės šviesoje pradėjo kalbėti apie lietuvius kaip lotyniškosios kultūros: tam tikrą valdymo tradicijų, valstybės modelių, pasaulietinių ir religinių institucijų, papročių, tikėjimų, kalbos ir t.t., dalininkus. Tuo pagrindu jų tekstuose literatūrinė legenda įgavo dar keletą papildomų reikšmių, atspindėjusių dar didesnius nei anksčiau lotyniškosios kultūros įsisavinimo mastus. Lietuvių kilme iš romėnų imta grįsti valstybės valdymo struktūrų kaitos būtinybę (kalba eitu pirmiausia apie teismus), švietimo sistemos, pagrįstos lotynų kalbos mokymu ir romėnų autorių studijomis, stiprinimu (lotyniškų kolegijų kūrimu), doriniu asmenybės – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos piliečio – bei pilietinės bendruomenės ugdymu, pagrįstu lotyniškosios katalikiškosios kultūros vertybėmis, ir t.t. Kiek galima spręsti iš teksto su legenda vietos traktato fragmentuose, Mikalonis lietuvių kilme iš romėnų galėjo grįsti ne ką kita, kaip tiktai būtinybę ugdyti valstybės gyvavimo pagrindą sudarančią visuomenės dvasinę kultūrą – kitokius nei Maskvos valstybėje ar Kunigaikštijos žydų bendruomenėse papročius. Mat lietuviai esą saviti dėl giminytės su romėnais bei italais. Apie tai kalbanti, jo tvirtinimu, „pusiau lotyniška“ lietuvių kalba, vienodi senoviniai laidojimo, būrimo ir kitokie papročiai, kai kurie senameldiški kultai ir t.t.⁴⁷ Mikalonio sūnus Agripa kalbėjo netgi apie tam tikrą kultūrinį bei psichologinį italų ir lietuvių panašumą, pagrįstą išsilavinimu, teisybės ir teisingumo pamėgimu, pavoju ir vargų nepaisymu siekiant apginti laisvę, narsumu bei ištvėrme teisinguose karuose, tvarkos ir darnos paisymu tvarkant namų ir valstybės vidaus reikalus, gabumais mokslams, iškalbai ir t.t.⁴⁸ Visa tai rodė, jog kultūrinis LDK elitas įsisavino lotyniškąją kultūrą kaip tam tikrą pilną idėjinį siužetinį kompleksą, kartu tapdamas Europos kultūrinio paveldo dalininku: tausotoju, skleidėju ir kūrėju. Tos idėjos pastebimai veikė visuomenę: pastebint, jog kai kurie iš minėtų autorių aktyviai veikė valstybės reformoms vykdyti sudarytose pareigūnų grupėse (pavyzdžiui, Antrojo ir Trečiojo Statutų), jog pastangos kurti tam tikras švietimo struktūras veikiai davė vaisių (1570 m. Vilniuje buvo įkurta jėzuitų kolegija, netrukus tapusi Akademija), galima numanyti, jog stimulu šioms permainoms visuomenėje ir valstybėje galėjo pasitarnauti įsisavintoji lotyniškoji kultūra.

⁴⁷ *Michalonis Litvani de moribus Tartarorum, Litvanorum et Moschorum, fragmina X*, p. 23–24.

⁴⁸ *Oratio funebris*, lap. A⁷ recto.

Legenda – ne pavienis paprastas nesudėtingos sandaros kultūrinis darinys, o tam tikras idėjinis teminis ir siužetinis kompleksas su kelioms kultūrinėms epochoms būdingais bruožais. Iki pirmą XVI a. ketvirtį užrašytų Lietuvos metraščių ji patyrė keletą reikšmingų pokyčių, kuriuos tam tikra prasme galime laikyti ir raidos etapais. Greičiausiai legendos idėja nepriklauso pirmiesiems ją užrašiusiems asmenims: Janui Dlugošui ir Pilypui Kalimachui. Jų raštuose mintis apie Lietuvių kilmę iš romėnų lieka idėja. Legendos kaip tam tikro siužetinio pasakojimo bruožų jai suteikė vėliau rašę autoriai, pirmiausia Motiejus iš Mechovo. Tokiam idėjos apdorojimui postūmį galėjo duoti Vienos suvažiavimas; neabejotinai jį paveikė Bonos Sforcos bei jos palydovų kelionė į Krokuvą ir vedybos su Žygimantu II Senuoju. Trečiasis etapas susijęs su lietuvių, pirmiausia Goštauto ratelio, veikla ir jų pastangomis sukurti veikalą, valstybės istoriją aprėpiantį nuo seniausių laikų. Legenda čia virsta valstybinės historiografijos, o kai kuriais atvejais ir valstybinės ideologijos dalimi, įgauna politinės doktrinos bruožų ir tokia lietuvių raštuose išlieka visą XVI a. Metraščių kalba liudija, jog Lietuvą pasiekė temos ir siužetai iš lotyniškosios kultūros arsenalo. Jų įsisavinimą paliudys autochtonų: Venclovo Mikalonio, Venclovo Agripo ir kitų, lotyniškieji raštai.

Vertinant šią legendą kitų Europos tautų genealoginių pasakojimų kontekste į akis krinta dar viena jos ypatybė. Ji priklauso trečiai „etiologinei“ kartai, arba jauniausiųjų grupei. Pirmąją sudaro anksčiausiai romanizuotų Europos genčių: germanų, Galijos, Britanijos ir kitų Romos provincijų gyventojų, kilmės legendos. Jas sieja mintis apie savo kultūrinio herojaus atėjimą iš Romos arba Trojos. Viduriniąją kartą sudarytų vėliau krikštą priėmusių, todėl su pagoniškąja Roma savo kilmės nebesiejusių tautų, daugiausia slavų, artimiausių lietuvių kaimynų, genealoginės legendos. Bendra joms tai, kad tos gentys kultūrinis herojus kildina iš biblijinių karžygių, Nojaus sūnų. Trečiajai grupei priklauso tos Rytų Europos legendos, kurios kultūrinių herojų vėl ieško ir juos suranda pagoniškojoje Romoje. Tokie yra lietuviai, tokie yra ir Maskvos rusai.

Viena iš minėtos politinės doktrinos dalių skelbė reikalavimą įtvirtinti lotynų kalbos dominavimą švietimo, valstybės institucijų (kanceliarijos, teismo), taip pat Bažnyčios gyvenime. Šiandien laikydami šį reikalavimą reakingu, vis dėlto galime nurodyti vieną reikšmingą jo

ypatybę: jis liudija, jog kūrybinė energija iš kultūros lotyniškosios dalies pradėjo pereiti į naujas sritis, kuriamas gyvosiomis nacionalinėmis kalbomis. Tokią kultūrininkų reakciją laikydami vienu iš svarbiausių Renesanso bruožų, galėtume kalbėti apie jo pradžia Lietuvoje.

Įteikta 2004 m. balandžio 1 d.
Parengta 2004 m. rugpjūčio 6 d.